

BOROS JULIANNA

A TELEPÜLÉSI SZEGREGÁCIÓ FELTÉTELEZETT OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

BEVEZETŐ

Magyarországon a területi- és társadalmi egyenlőtlenségek növekedése a rendszerváltást követően felgyorsult. A települések között nemcsak a népességszám tekintetében, hanem a lakosság társadalmi összetételére, munkaerő-piaci helyzetére vonatkozóan is jelentős eltérések tapasztalhatók. A társadalmi csoportok közötti távolság egyre növekszik: megemelkedett a lemaradó és „szegregálódó” települések aránya.

A leghátrányosabb helyzetű térségek/régiók kiterjedése is egyre bővül, és a társadalmi-gazdasági problémák egyes területi gócpontokban koncentrálnak. A térbeli szegregáció immár nemcsak településen belül jelenik meg, hanem egész térségekre, régiókra jellemző. Az okok és következmények között szerepel az adott terület alacsony foglalkoztatási rátája, a munkanélküliség magas aránya, a munkahelyek hiánya, a magas iskolai végzettséggel rendelkezők elvándorlása, s helyükre rossz (vagy rosszabb) helyzetben lévő, szegény népesség beköltözése, akik közt a cigány származásúak aránya magas.

A területi szegregációval kapcsolatban gyakran olvasható, hogy a cigány népesség (és a tartós munkanélküliek, mélyszegénységben élők, stb.) területi elhelyezkedése, beköltözése, létszámának arányos növekedése miatt alakul ki. Kutatásom során ezzel ellentétes logikai előfeltevést fogalmaztam meg, ti. a térbeli szegregáció, az ún. funkcionális gettósodás (mely a települések közigazgatási funkciók elvesztése miatt hátrányos helyzetű térségek kialakulását jelenti) folyamata korábban jelenik meg a településeken, mint a cigány népesség arányszámának növekedése vagy megjelenése. Vagyis egyes településeken (aprófalvakban) a cigányság magas aránya inkább azzal magyarázható, hogy a település funkcióvesztése, hátrányos helyzete¹ miatt a helyi lakosság kitörési lehetőségei beszűkültek, helyben maradnak, s helyzetük konzerválódik (vagy rosszabbodik), s ezzel egy időben a

¹ Pl. munkanélküliség magas aránya, elmaradó infrastrukturális fejlesztések, közlekedési problémák, a település csökkenő vagy megszűnt közigazgatási szerepe.

szegregáció mértéke megnő. A fő kérdés, hogy a térbeli szegregáció ok vagy következmény?

Hipotézisem és a kutatói kérdéseim pontosítása érdekében kutatás végeztem 2009. szeptember–december között, mely során a kiválasztott kistérségen (Sellyei Kistérség) belül a legnagyobb mikro-térség (vajszlói) településeinek vezetőit kerestem fel és készítettem félig strukturált interjúkat. Az összesen 13 polgármesterrel és 2 körjegyzővel készült interjúk alapján mutatom be a mikro-térséget. Ezen fel-táró jellegű kutatás eredményeinek összefoglalására törekszem jelen tanulmányban.

KUTATÓI KÉRDÉSEK

Fő kutatói kérdésként definiálható, hogy a térbeli szegregáció ok vagy következmény?² A szegregáció okai között feltételezem a településszerkezet, társadalomszerkezet változásait azok összefüggéseit, illetve a települések funkcióvesztésének következményeit.

Kérdés, hogy milyen összefüggés tapasztalható a településszerkezet és a társadalomszerkezet alakulása között? Hogyan jött létre és alakult ki a térbeli szegregáció (települések között és településen belül)? Mi jellemző napjainkban a települések lakosságának életére? Megélhetési lehetőségek? Problémák? Milyen arányban változott a lakoságon belül a kisebbségek, főként a cigány népesség aránya? Ha változott? Hogyan történt a változás? Milyen okai és következményei voltak a változásnak? Mennyire jellemző a cigány népesség térbeli szegregációja a kistérségben (települések között, ill. településeken belül)?

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Az 1950-es években a településfejlesztés nem vált a tervgazdaság részévé. Az 1950-es évek elején a Népgazdasági Tanács a beruházási források elosztása szerint 3 osztályba sorolta az ország településeit:

1. kiemelt beruházási kerettel rendelkező települések (BP és az ún. szocialista városok),
2. fejleszthető, vonzáskörzeti szerepkörrel rendelkező települések (a városok nagy része),
3. beruházási tilalom alá eső egyéb települések (falvak).

2 A szegregáció okai között feltételezem a településszerkezet, társadalomszerkezet változásait azok összefüggéseit, illetve a települések funkcióvesztésének következményeit.

1959-ben először fogalmaztak meg kifejezetten területi célú fejlesztési politikát (az ipar decentralizálásának jegyében), melynek célterületei lettek a vidéki nagyvárosok (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr). Ennek következtében a vidéki munkaerőpiac átrendeződött, a napi ingázók száma dinamikusan növekedett³ (Valuch 2001).

1959-61 között a mezőgazdaság kollektivizálása megváltoztatta a vidéken élők megélhetési stratégiáit. A korábban szabadfoglalkozású parasztokat az újonnan létrehozott mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe irányították, a termelőszövetkezeteket először településenként, majd több települést összevonva centralizálták, a falvakat „körzetesítették”. Eközben a közigazgatási intézményeiket „magasabb rendű” településekre szervezték át, így a funkció (gyakran hivatal és oktatási intézmények) nélkül maradt települések helyzete fokozatosan hanyatlásnak indult. Főként a fejlesztési források kivonása érintette súlyosan ezeket a területeket, így az Ormánság ezen részét is.

Önálló településpolitikai elképzelések 1962-ben születtek. Az Országos Területfejlesztési Kereterv ideológiája szerint az iparosítás megoldja a lakosság problémáit, ezért a települések fejlesztésének tervezésekor fő szempontként szerepelt, hogy adott település képes működtetni, befogadni az iparosítást. A tervezés során úgy gondolták, hogy a városban zajló ipartelepítés vonzó lesz a korábban mezőgazdasági munkát végző lakosság számára ennek következményeként a munkavállaló áttelepül a városban a munkavégzés miatt (Enyedi 1997). A fenti tervet nem jutott el a megvalósításig, mégis fő ideológiája hatással volt a későbbi településhálózat fejlesztésére.

1971-ben törvény született az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióról (OTK). A koncepció célja volt, hogy a különböző településtípusokon élők életkörülményeinek közelítése, a városiasodás kibontakoztatása volt. A hangsúlyt (az ipartelepítés mellett) az életviszonyok településhálózaton belüli kiegyenlítésére helyezték. A településeket a közösségi intézményeik és szolgáltatásaik szerint 9 osztályba sorolták: 1. országos központ (főváros); 2. felsőfokú központ; 3. részleges felsőfokú központ; 4. középfokú központ; 5. részleges középfokú központ; 6. kiemelt alsófokú központ; 7. alsófokú központ, 8. részleges alsófokú központ; 9. falu. A települések 64%-át a nem fejlesztendő kategóriába sorolták be (Valluch 2001).

A magyar községeket fejleszthető és nem fejleszthető településekre osztották. A 3000 főnél kevesebb lakosú települések a „nem fejleszthető” kategóriába kerül-

³ Az 1980-as évektől, de leginkább a rendszerváltozás környékén a létrehozott munkahelyek többsége megszűnt, s a korábban ingázó munkások, munkanélkülivé váltak és visszatértek lakóhelyükre, ahol munkalehetőségek számra fokozatosan csökkent az 1960-as évektől, s az 1990-es évekre teljesen megszűnt a helyi munkaerőpiac, hiszen a munkavállalók jelentős rész ingázó volt.

tek, ezeken a településeken fejlesztések csak különösen indokolt esetben történtek. A koncepció máig ható következménye, hogy az aprófalvak elmaradottsága sokkal nagyobb mértékű a 3000 főnél több lakosú településekhez képest (Belényi 1984).

1980-as években az előző elképzelések már nem, újabbak pedig még nem érvényesültek. Egy-egy település helyzete attól vált függővé, mennyire erős lobbipozíciókkal rendelkezett a politika különböző szintjein. Az 1989 előtti években a leglényegesebb változás a helyi tanácsok önállóságának lassú növekedése.

Az 1960-as években indult meg a helyi lakosok elvándorlása, a nagyfokú iparosítás nyomán a képzettebb, fiatalabb korosztály inkább az iparfejlesztés szempontjából „fejlődő” településekre költözött jobb munka és megélhetés reményében. A településeken maradt lakosság kizárólag a mezőgazdasági termelészövetkezeteknél tudott elhelyezkedni, illetve később Vajszlón létrejött a Ganz műszergyár mint munkaadó. Elsősorban azok maradtak, akiknek vagy nem volt más választásuk, vagy pedig a termelészövetkezet létrehozói, korábban birtokosok voltak. Ebben az időszakban az Ormánságról tömeges elvándorlás indult meg, a népességfogyás napjainkig jellemzi a településeket (néhány települést kivéve, pl. Piskó). A gazdasági helyzet megváltozásával és az elvándorlás miatt az ingatlanok többsége eladhatatlanná vált. Az üresen maradt házakba beköltözők a többnyire elszegényedett, helyben maradt lakosokhoz képest is sokkal rosszabb körülmények közül érkező családok, főként cigányok voltak. A munkalehetőségek csökkenése következtében a beköltözők sem találtak más megélhetési forrást, mint a helyi termelészövetkezet, főként idényjellegű munkákat végeztek, illetve napszámosként cselédmunkát vállaltak a helyi lakosoknál. A bevándorló cigányok korábban elsősorban fával, a fa megmunkálásával foglalkoztak.

CIGÁNY NÉPESSÉG

Korábbi források (Kiss Géza, Elek Péter, Hilscher Zoltán) is említik a települések mellett (pl. Kemse, Piskó, Hirics) felépített oláh cigány telepet, s hogy a cigány népesség a fa megmunkálásával, teknővájással foglalkozott.⁴ A vajszlói mikrotérséghez tartozó településeken az 1960-as években két nagyobb cigánytelepet találunk, az egyik inkább erdős területen, de ártéren, a másik kifejezetten vizegyűjtő, árterés területen épült. 1972 nyarán a Dráva folyón olyan árhullám keletke-

4 Fontos itt megjegyezni, hogy a teknővájás elsősorban a beás cigány közösség tagjainak tradicionális mestersége, míg elnevezésük megtévesztően „oláh” vagyis a romani cigány közösséget feltételez. Jellemző, hogy a cigány népességet korábban egy népcsoportnak tekintették, így a különböző nyelvi csoportokat a hivatalos iratok nem is tartották számon.

zett, ami a folyó menti településeken komoly kárt okozott⁵. A térség déli részén, a Dráva folyóhoz közel 3 település (Piskó, Vejtí, Hirics) közötti területen lévő két cigánytelepet (nagyhídi és a mocsolai cigánytelep) árvíz öntötte el, és a családok elvesztették otthonaikat. Ebben az időszakban hajtották végre az 1965-ben elfogadott „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” intézkedő rendeletet (2/1965. ÉM-PM együttes rendelet), mely szerint a telepek felszámolása során az ott élő lakosok elhelyezéséről többek között az állampolgári tulajdonban lévő, üresen álló családi házak megvásárlásának lehetővé tételével kell gondoskodni, hosszú lejáratú (25 év) kamatmentes kölcsönt biztosítva. Ennek következtében a helyi lakosság lehetőséget kapott arra, hogy a korábban eladhatatlan ingatlanjaikat piaci áron vagy magasabb értékben pénzzé tegyék. Igaz, a rendelet nem elsősorban cigánytelepeket jelölte meg, mégis nyilvánvaló volt, hogy telepfelszámolásáról van szó. A rendelet következtében elsősorban azokon településeken tudott letelepedni a beköltöző cigány népesség, melyekre a népességszökkenés volt jellemző, hiszen ezeken a településeken akarták eladni leginkább az ingatlanokat. Az Ormánság területén a korábbi kitelepítések, majd a későbbi „jobb megélhetés reményében” történő elvándorlás, illetve az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK 1971) hatására a lakónépesség egyre csökkent. Ugyanakkor leginkább ezek a települések váltak vonzóvá az alacsonyabb (szegényebb) társadalmi státuszú csoportok (köztük a cigány népesség) számára, hiszen ők viszonylag olcsón juthattak ingatlanhoz.

A cigány népesség beköltözése tehát egy megtervezett kormányzati intézkedés következménye volt, sőt a települések fejlesztésében megjelölt irányok (1971 Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció) mutatták az aprófalvak funkcióinak elvesztését. Az 1960-as években zajló tanácsösszevonás tovább rontotta a helyzetet, a helyi közigazgatási intézmények hiánya vagy részleges jelenléte a településfejlesztés esélyeinek fokozatos csökkenését eredményezte. 1971-re a 13 település közül egyedül Vajszló községe őrizte meg nagyközségi közös tanácsi szerepét, amihez további 12 település tartozott – kiemelném, hogy 4 közös tanácsközponthoz tartozott 8 település, melyből 2 településen tanácsi kirendeltség működött (Baranya Megyei Statisztikai Évkönyve 1972). Azok a települések (Piskó, Hirics), ahol már az 1970-es években is „csak” tanácsi kirendeltség működött, ma a leghátrányosabb helyzetű települések közé tartoznak. A megélhetési források tekintetében az 1950-es évektől az 1980-as évek végéig elsősorban a mezőgazdaság, a termelő szövetkezetek és néhány gyár/üzem adott munkát a helyi lakosságnak. A népes-

⁵ Nagyobb kár főként a Dráva menti termelőszövetkezetekben esett. A vejtí és baranyahídvégi TSZ épületekben okozott kár helyreállítását az állam fedezte. A vizsgálatban szereplő 13 település közül Vajszló és Vejtí termelőszövetkezetét öntötte el az ár.

ség többsége mezőgazdasági termelésben dolgozott, elsősorban a termelészövetkezetekben és azok telephelyein. A térségben összesen 12 TSZ működött, a vizsgálatba vont települések 3 TSZ központhoz (Vajszló, Baranyahídvég, Vejti) tartoztak, illetve a szomszédos kistérség (Szentlőrinci) állami gazdaságának voltak területei (Majláthpuszta). A termelés fő profilja a gabonatermelés és a nagyüzemi állattartás, illetve a dinnyetermesztés volt.

A FALVAK KÖZPONTI SZEREPÉNEK ELVESZTÉSE

A rendszerváltás után a legtöbb termelészövetkezet megszűnt, ennek okai között elsősorban a kedvezőtlen adottságú területeken zajló gazdálkodást említhetjük, másrészt azt, hogy az állami támogatást megvonták a termelészövetkezetektől, s azok nem voltak képesek az önfenntartásra. 1993-ban elkezdték felszámolni a vejti TSZ-t, mely központi szerepet látott el a környező falvak életében, a TSZ bezárásával a munkahelyek megszűntek. Jelenleg a településen nincs oktatási intézmény, de működik polgármesteri hivatal, a polgármester mellett egy hivatalsegéd dolgozik, a hivatalos ügyeket Vajszlón a körjegyzőségen tudják a lakók intézni. E település központi funkcióját elveszítette, s ez nemcsak az adott település lakosságára volt hatással, hanem a korábban a TSZ központhoz, közös tanácshoz tartozó településekre (Hirics, Kemse, Piskó, Zaláta) is. A másik két TSZ központ nem szűnt meg, csak átalakult (Kft, Zrt lett), sokkal kevesebb embert foglalkoztatnak napjainkban, mint az 1980-as években, de működnek, funkciójukat tekintve a települések központi szerepe adott.

A TSZ központok és a tanácsközpontok megszűnésével kialakult helyzetben a településeket jelenlegi területi tagolódásuk, helyzetük, szerepük, a településen történt változások alapján fejlettségi kategóriákba soroltam és összesen 4 különböző típusát határoztam meg.

1. *Fejlődő szeglet*: azon települések, melyek az elmúlt években különböző fejlesztésekben részesültek, s láthatóan a település számára szükséges beruházások – pl. közművesítés – megtörténtek (Sámod, Adorjás, Kísszentmárton, Baranyahídvég).
2. *Lemaradó települések*: a 13 település közül 3 település korábban (1990-es évek előtt) funkcionálisan vezető szerepet töltött be, napjainkra viszont elvesztette központi szerepét, a termelészövetkezetek, a helyi tanácsok és az oktatási intézmények megszűnése miatt (Vejti, Kóros, Zaláta).
3. *„Szegregálódó” települések*: azon településeket soroltam e csoportba, melyek korábban nem rendelkeztek központi funkcióval, központi települések függésében éltek, majd a központi szerepét elvesztő település hanyatlásával párhuzam

mosan a település szegregációja súlyosbodott, és konzerválódott a szegénység és a kirekesztettség. A fejlesztések elmaradtak (Hirics, Lúzsok, Piskó).

4. *Stagnáló települések*: előregedő települések, ahol a népesség aránya évről évre csökken, a cigány lakosság aránya elenyésző, jellemzően a település minimális működéséhez szükséges feltételek megteremtése a cél, fejlesztést nem terveznek, csak a legszükségesebb tevékenységeket és feladatokat vállalja fel az önkormányzat (Páprád, Kemse).

A cigány népesség aránya⁶ a településeken nagyon differenciált, hasonlóan a területi tagolódáshoz: Sámód 10%, Adorjás 60%, Kísszentmárton 40%, Baranyahídvég 50%, Vejtí 25%, Kóros 50%, Zaláta 25%, Hirics 80%, Lúzsok 70%, Piskó 90%, Páprád és Kemse 10% alatti.

A területi tagolódás és a cigány népesség arányát vizsgálva megállapítható, hogy ahol a cigány népesség aránya meghaladja a 70%-ot, ott a fejlesztések elmaradtak és a település már az 1970-es években, amikor a cigány lakosok nagy része beköltözött, hanyatlásnak indult. A tervezdálkodás alapján az 1950-es évektől csak a szükséges fejlesztések valósultak meg, az 1971-es településhálózat fejlesztési koncepcióban pedig már egyértelművé vált, hogy ezek a települések fejlesztés nélkül maradnak. Mindezt súlyosbította a rendszerváltás után bekövetkezett gazdasági és társadalmi szerkezetváltozás.

Felmerül a kérdés: milyen okai lehetnek a települések helyzete közti különbségeknek?⁷ A település fejlettségi mutatójában a legnagyobb szerepet feltételezésem szerint a „vezető” (a polgármester) személye és a „vezető” vagy „elit” csoport tevékenysége, illetve a helyi társadalom (közösség) érdekérvényesítő szerepe játssza. E három tényező együttesen vagy akár külön-külön is eredményezheti a településen fejlesztések megvalósulását. E tekintetben szintén alapvető kategóriákat határoztam meg, melyek jól szemléltetik azokat az alternatívákat, ahol a 3 szereplő érdekeinek egyezése vagy ütközése különböző eredményeket hoz a fejlesztések területén.

1. *„Összefogás”*: A három szereplő érdeke megegyezik, a polgármester egyéni érdekei, a helyi elit egyéni érdeke és a közösség szükségletei egybeesnek, ezáltal „közös cél” fogalmazódik meg, mely elérésével mindenki előnyhöz jut, a polgármester, a helyi „elit” (vállalkozó) és a közösség is. A bekötő út megépítése pl. a vállalkozó számára az áru szállítását könnyíti meg, a polgármester számára népszerűséget ad. Ebben az esetben a kitűzött cél elérése érdekében akár más települések vezetőivel együttműködve illetve (politikai) kapcsolatokat felhasználva is megvalósították a fejlesztési terveket. A más települések-

6 A polgármesterek által becsült arányszám

kel történő együttműködés során manifeszt és látens együttműködésre törekvés jellemző, vagyis a település vezetője nyíltan, az együttműködés lehetőségét hangoztatva kapcsolatban áll mindenkivel, de valójában a háttérben már meggyezett arról, hogy mely települések vezetőivel fog együttműködni.

2. *Kilátástalanság* jellemzi a szereplőket akkor, amikor a vezető (polgármester) egyéni érdekei felülírják a közösség érdekeit, és a közösség érdekérvényesítése alacsony szintű, a helyi „elit” pedig inkább kizsákmányoló, mint együttműködő vagy segítő. A helyzetet tovább súlyosbítja, ha a helyi elit és a polgármester érdekközösséget alkotnak, kihasználják a helyi társadalom erőforrásait (pl. közmunkások dolgoznak a polgármester egyéni vállalkozásában) így a közösség érdekei az utolsó helyre kerülnek. A fejlesztések elmaradnak, kivéve ha azok egyéni (vezetői, „elit”) igényeket is szolgálnak. A cigány népesség helyzete ebben az esetben a legrosszabb, hiszen érdekérvényesítési képességük hiánya miatt a társadalom kizsákmányolt csoportjává válnak, még abban az esetben is, ha a helyi „elit” maga is cigány származású. Érdekes, hogy ezekben az esetekben habár a település lakosságának többségét a cigányok teszik ki, mégis vezetőjüknek nem cigány származású személyt választanak, általában a helyi „elit” tagjai közül.
3. Az utolsó alternatíva a „*státusz szerzés/megtartás*”, amikor a helyi egyéni vezetői (polgármesteri) érdek a státusz megtartására törekszik, s mindehhez csak a legszükségesebb tevékenységeket végzi, semmiképpen nem próbál további fejlesztéseket vagy beruházásokat végrehajtani, ugyanis a fő cél a jelenlegi helyzet fenntartása, a helyi igények és szükségletek minimális szinten történő biztosítása. A helyi „elit” csekély, vagy nincs, esetleg a vezető családja az egyedüli „elit” csoport. Ezenkívül a státusz és javadalmazás megszerzésére törekvő polgármestert is találhatunk olyan a közösség szavazatait megvásárló polgármesterre is, aki a vezetői státusz megszerzése után elköltözött a településről, és csak papíron látja el tisztségét (főállású polgármester és nyugdíjas), „...csak aláírni jön évente néhányszor...”,⁷ feladatait az alpolgármester látja el, aki a falugondnok is egy személyben. Az alpolgármester elsősorban a jelenlegi helyzet (napi problémák megoldása) fenntartásán túl nem törekszik többre, rövid távon tervez, s a fejlesztésekre (a hosszú távú tervezésre) nem marad ideje és energiája, a falu állapotára a stagnálás, s részben hanyatlás jellemző, fejlesztések elmaradnak.

A térbeli szegregáció kialakulásának és folyamatának egyik oka a vezetői érdekek és a helyi „elit” érdekeinek ütközése vagy egyezése. A szegregációs folyamatot

7 Hivatalsegéddelel készült interjú alapján.

a polgármester egyéni érdekérvényesítési törekvései felerősíthetik vagy az egyéni és közösségi érdekek egyezése csökkentheti. E szempont szerint akár a helyi közösség érdekeitől és tevékenységétől függetlenül, elég a vezető döntéseinek következményeit vizsgálni: a szegregációs mechanizmusokat önmagában felerősítheti egy személy vagy egy szűk „elit” réteg érdekérvényesítése.

PROBLÉMÁK

A vizsgálatba bevont települések vezetőivel készített interjúk alapján fogalom össze az általuk említett problémákat. A polgármesterrel, a jegyzővel és a hivatalsegéddel készítettem interjút, a válaszokban kirajzolódó hasonlóságokat, azonosításokat, összefüggéseket emelem ki a következőkben.

Munkanélküliség

Elsőként a magas munkanélküliséget, a munkahelyek és az emberi motiváció hiányát, a rossz közlekedést említették. Az általánosságok mellett, illetve azokkal ellentétben több település (főként a fejlődő szegletbe tartozók) vezetőinek elmondása alapján noha a települési statisztikában magas a munkanélküliek aránya, a valóságban a többség dolgozik, alkalmi vagy idegymunkát végez. Jellemzően feketemunkát végeznek, vagy alkalmi munkavállalói kiskönyvvel dolgoznak.

„(...) ha szüksége lenne munkásra, mondjuk a földeken vagy építkezéshez és eljönne reggel ide a faluba, hiába mondaná, hogy van munka, alig jönne össze 1-2 ember, mert a portákon nincsenek, dolgoznak, persze munkanélküliek. Aki akar az tud dolgozni”

Egy másik település vezetője a közmunka programmal kapcsolatban azt mondta, hogyha valódi munkát nem tud adni, akkor inkább nem foglalkoztat minden „segélyezettet”, csak olyan számban vesz fel munkavállalókat az önkormányzat, melyre valóban szüksége is van.

Fontos kiemelni, hogy feketemunkát főként építkezéseknél és az épülő M6-os autópályánál vállaltak, de mindezek ideigjelleget, a 2008. évhez képest kevesebb a munkalehetőség is. Emiatt többen elfogadták a közmunkát, mivel a 2008. évi létszámhoz képest többszörösére emelkedett a közfoglalkoztatottak aránya, ezért az önkormányzat mint „foglalkoztató” nem tud valóban „hasznos tevékenységet, munkát” adni az embereknek. Így feladatok hiányában néhány ember kivételével a többiek „...állodgálnak, ücsörögnek, de mi lesz télen...?”⁸ A közmunkáért kapott bér, inkább a segély funkcióját látja el, ami nélkül valóban kilátástalan lenne a településen élők helyzete.

8 Polgármester interjúja alapján

A térség legnagyobb foglalkoztatója a pécsi Elcoteq. A többműszakos munkát szinte kivétel nélkül jó lehetőségnek tartják a helyiek, a munkahely legnagyobb előnyének a közlekedés – a munkába járás biztosítását tartják. A valóságban akár több órát is hajlandóak utazni a buszon munkahelyükre, a térségben a gyártól legnagyobb távolságra lévő települések 40-45 km-re találhatóak. A gyár 2008 végén és 2009 tavaszán csoport létszámcsökkentést hajtott végre, és sokan veszítették el munkájukat, azóta pedig más lehetőség nem adódott.

A közmunka szervezése kapcsán derült ki (a szegregálódó településen), hogy gyakran a polgármester a munkaszervező is egyben, ez helyi szinten konfliktusokhoz vezet, a szerepkonfliktus a polgármester számára és a lakosok között is problémát jelent. Ennek következménye, hogy a polgármester által kiadott feladatokat a közmunkaprogramban résztvevők nem teljesítik, nem hajlandóak dolgozni, s a konfliktustól való félelem miatt a vezető nem szankcionálja a szabálysértéseket. E közösségben az együttélés szabályai megváltoztak, megjelent az erőszak mint érdekérvényesítő eszköz, ami sajnos már a következő generációt is érinti.⁹

A második gazdaság hiánya

A rendszerváltás előtti időszakban, főként az 1960-80-as évek között az emberek jelentős része foglalkozott háztáji gazdálkodással. A háztáji gazdálkodás során megtermelték a család számára legszükségesebb zöldségeket, baromfit és sertést tartottak. A rendszerváltás előtti időszakban is megfigyelhető volt, hogy a háztáji gazdálkodást egyre kevesebben folytatták. Azt feltételeztem, hogy a szegénység, a munka, a jövedelem hiánya miatt az emberek újra a háztáji gazdálkodás felé fordulnak, hogy megtermeljék maguk számára a szükséges zöldségeket és húst. Ezzel szemben a szociális földprogram nem működik, a próbálkozások kudarcba fulladtak, ami pedig működik, az alapvetően nem változtat a családok foglalkoztatási helyzetén, megélhetési problémákat ideig-óráig biztosítja, hiszen a családok számára a minimális szükségletek biztosítása is problémát okoz. A település vezetői a háztáji gazdálkodás hiányára vonatkozóan két meghatározó okot jelöltek meg: egyrészt az emberek már nem rendelkeznek a föld műveléséhez, a zöldségek termesztéséhez szükséges szaktudással, már a második generáció nőtt fel úgy, hogy a családi gazdálkodásról, a háztáji munkáról nincs gyakorlati tapasztalata. Másrészt az emberek értelmetlennek érzik munkájukat, mivel az a néhány ember, aki háztáji gazdálkodást folytatott, a termést már nem tudta betakarítani, mivel ellopták, így motivációjuk a gazdálkodás iránt csökkent. A helyi konfliktusok egyik forrása a kertekből történő zöldség és gyümölcslopás.

⁹ Az iskola igazgatója szerint komoly problémák vannak a tanulók magatartásával, az intézmény falai között megjelenő erőszakról, verekedésekről beszélt.

A háztáji gazdálkodásra szükség lenne a megélhetés és a munkavégzés miatt is, de a rossz tapasztalatok (például a rossz időjárás következtében tönkremegy a termés, vagy a megtermelt zöldséget ellopják a termelőtől) miatt kevesen vállalkoznak földmunkára, mindeközben a szegénység egyre nagyobb, a háztartás bevételei nem biztosítják a mindennapi szükségleteket. A helyi lakosok a zöldségeket és gyümölcsöket főként a helyi boltban vásárolják meg.

Konfliktusok, erőszak a településen

A települések életében különböző módon és mértékben (pl. szóváltás vagy verekedés, stb.) jelennek meg konfliktusok, de nincs minden településen konfliktus. A helyi társadalomban megjelenő feszültségeket többnyire egy-egy kisebb közösség vagy csoport generálja, nem ritka, hogy a helyi „uzsorás” vagy „vállalkozó”, esetleg „bevándorló család”¹⁰ (akit a falu lakossága nem fogadott be) irányítja e csoportot. A konfliktusok forrása elsősorban a segélyek, támogatások odaítélése és a közmunka programba való bekerülés. A segély típusú támogatások megítélésénél nem lehet igazságot tenni, mindig sérül valakinek az érdeke, a rászorultság megállapítása során a támogatásra jogosultak aránya többszöröse a támogathatóknak, s a kiválasztás konfliktushoz vezethet. A közmunka programban a jogosultak köre a korábbi évekhez képest 2009-ben a többszörösére növekedett, s a sorrend és a közmunkában töltött idő komoly ellentéteket hoz felszínre. A fentebb már említett szűkebb csoport, melynek tagjai rendszeresen hangoztatják elégedetlenségüket és akik az erőszaktól sem riadnak vissza, a közmunka programba kerülésüket természetesnek, valamiféle előjognak tekintik. Foglalkoztatásuk regisztrálása után viszont a rájuk kiosztott feladatokat elutasítják, mondván, hogy valójában amit kapnak, az egy magasabb összegű segély, s valódi munkát egyébként sem tud adni a polgármester. A fő problémát mégsem ez okozza, hanem a polgármester legitimitásának megkérdőjelezése. A polgármester mint a közmunka program szervezője¹¹ feladatokat ad ki, mindeközben dönt a támogatások odaítéléséről és a támogatottak személyéről. A települések között különbség van a konfliktusok mértékét illetően, ugyanis a polgármester személye meghatározza a helyi viszonyokat. Ha engedékeny, a konfliktusok gyakorisága nő és súlyosbodik, tekintélyelvű polgármester esetén a felháborodásuknak hangot adnak a szereplők, de tovább nem gyűrűzik a probléma. Fontos megemlíteni, hogy azokon a településeken ahol a konfliktusok megjelentek a helyi közösségben és gyakorivá váltak, esetleg elmélyültek, probléma esetén a rendőrség sem tesz hatósági intézkedést. Másrészt arra is talá-

¹⁰ Korábban másik településről beköltöző családok, személyek.

¹¹ A 2009. évi közfoglalkoztatásra vonatkozik az információ, az interjúk ebben az időszakban készültek.

lunk példát, hogy a helyi „hangadókkal” jó kapcsolatot ápol a helyi hatóság, így a feljelentéseknek sincs értelme, hiszen a feljelentő jár rosszul, mivel az általa feljelentett „hangadó” tudomást szerez a feljelentésről és megtorolja azt. A helyi konfliktusokban egyre gyakrabban a 15-25 év közötti fiatalok aránya számottevő, ami a következő problémát is előrevetíti, hogy a faluban megjelenő konfliktusok az iskolára is hatással vannak, hiszen a helyi társadalomban megjelenő problémák tükröződnek vissza az iskola falai között.

Polgármesterek – helyi vállalkozók

A települések vezetőinek többsége a helyi „elit” tagjai, vagy felmenőik miatt már a születéskor eldölt státuszuk a helyi társadalomban, vagy egyéni mobilitásuknak, törekvésüknek köszönhetően jutottak vezetői beosztásba – utóbbi elvétve fordult elő. A polgármesterek többsége (kivétel az idősebb, 60 év feletti polgármesterek) hivatali pozíciója mellett családi, egyéni vállalkozást működtet a falu területén. Gyakran találkozni azzal, hogy a településen lévő kocsmát, boltot a polgármester vagy annak családja működteti, ha mégsem, akkor a helyi vállalkozás tulajdonosa, vagyis az önkormányzat mellett előfordul, hogy magánemberként foglalkoztató is. Jellemzően vendéglátóipari, kereskedelmi egységeket működtetnek, vagy mezőgazdasági vállalkozást (pl. burgonyát, szóját termelnek, esetleg méhészete van, stb.), illetve az építőipari cég tulajdonosa. Ezek a családi vállalkozások igényjellegű (napszámos) munkát adnak a helyi lakosok számára a mezőgazdaság és az építőipar területén. A vezetők egyéni érdekei néhány esetben egyértelműen ellentétesek a közösség érdekeivel, például a helyi kereskedelmi egység (bolt) monopóliuma megszűnne, ha a lakosoknak lehetősége lenne havonta vagy kéthetente a közeli városba bevásárolni, de az utazás költségei és nehézségei (időigényes, vagy egyáltalán nem megoldható a közlekedés miatt) miatt nem vállalják. A polgármesternek nyilván nem célja hozzásegíteni a helyieket egy másik településen (városban) történő vásárláshoz, hiszen a családi kasszákat veszélyeztetné döntésével. Pedig jó példa is akad a térségben, ahol az alpolgármester, aki egyben falugondnok is, a falubusz segítségével megszervezi hetente 1 napra a szomszédos városban történő vásárlást, ahol a lakosok olcsóbban és több élelmiszert tudnak vásárolni. Fontos megemlíteni, hogy a helyi kereskedelmi szolgáltatások monopol helyzetét csökkenti a nemrégiben megjelent „mozgó árusok” rendszerre, akik teherautóból ajánlják friss áruikat, ezáltal elérhetővé teszik a termékeket, s nem utolsósorban a választás lehetőségét teremtve ezzel meg. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a helyi „bolt” hitelt is biztosít, így a legrászorultabbak függő helyzetben vannak, s akkor sem választhatnak, ha több az árukínálat. Más-

részt többszörös elköteleződésről is van szó, hiszen a tulajdonos maga a polgármester (vagy családtagja, rokona), akinek mint vezetőnek „hatalma” van a faluban, így a következmények kétélűek is lehetnek. Csapdahelyzetben vannak az emberek, a továbblépés nehéz. Természetesen nem törvényszerűségekről beszélek, tehát nem minden polgármester esetében igaz, de vannak példák a fenti esetre.

További érdekesség, hogy a 2000-es évek elején a szociálpolitikai kedvezményt („szocpol”) a térség településeinek jelentős részén igényelték, változó számban, első körben távoli megyékből érkező építési vállalkozók építették a házakat, rossz minőségben és nagy haszonnal. Az egyik polgármester látva a lehetőséget építési vállalkozást hozott létre, majd helyben néhány család részére házakat építet, az építkezéshez helyi embereket foglalkoztatott segédmunkásként, másrészt az önkormányzattal lévő kapcsolatai segítségével az éppen a közmunka programban dolgozó embereket is bevonta az építkezésbe. Az építkezéshez szükséges engedélyeket, illetve a szükséges közművesítést, sőt az építési telket is az önkormányzat biztosította, finanszírozta. Vállalkozóként anyagilag haszonnal zárta a programot, ráadásul a helyi embereket is foglalkoztatta, „fedélt adott a fejük felé” így polgármesterként is ellátta feladatát. Azóta eltelt 6-7 év, az épített ingatlanok többsége nagyon jó állapotú, láthatóan jó minőségű alapanyagokból készült és azóta karbantartott épületekről¹² van szó. Az uzsorára vonatkozóan a vezetők részéről egy-két alkalommal érkezett válasz, mely szerint pontosan tudják, hogy kik az uzsorások, de véleményük szerint semmit sem tudnak ellenük tenni.¹³

ALTERNATÍV „MEGOLDÁSOK”

A fentiekben megfogalmazott problémákra eltérő megoldási stratégiát választottak a települések és vezetők.

Közmunka program során a polgármesterek jellemzően mindenkit foglalkoztatnak, aki jogosult, még abban az esetben is, ha munkát nem tudnak adni. Azonban akad olyan polgármester (aki a helyi vállalkozó is), csak néhány embert foglalkoztat közmunkában, mivel „*a polgármesteri hivatalnak és a falunak nincs szüksége több emberre, inkább a helyi vállalkozások támogatása kellene...*”.

A közbiztonság és a konfliktusok ellen a polgármesterek szeretnének foglalkoztatni *településöröket*,¹⁴ nem tudnak másban gondolkodni, mint hatósági intézkedé-

¹² A polgármester az építési vállalkozásában ezeket az épített szocpolos házakat referenciaként használja.

¹³ E témáról nem szívesen beszéltek. Egyetlen településen vállalták, hogy elmondják az uzsorás „kiskirály” a faluban, a pénzkölcsönön túl, mindennapos az erőszak és a prostitúció.

¹⁴ A kutatás 2009-ben készült, s ezután 2010-ben lehetőség adódott településörök foglalkoztatására, s az interjúk készítése során éppen a település örök foglalkoztatása volt leginkább napirenden az országos és a helyi politikai életben, ezzel is magyarázható a polgármesterek bizakodása és reménye, hogy ezzel megoldódnak a helyi problémák. Ma már tudjuk, hogy nem így történt.

sekben, s erőszakkal, védekezéssel a konfliktusok ellen. Szociális segítő tevékenység, helyi szociális munkás foglalkoztatása szóba se kerül.

Taktikák és technikák a romák beköltözésének megelőzésére, megakadályozására: az 1980-as években az egyik település polgármestere (saját pénzéből) házat vett egy másik településen a „balhézó cigány családnak”. A családfővel aláíratott egy nyilatkozatot, hogy vállalják az ingatlan elfogadása után 10 éven belül nem költöznek vissza a településre, ezzel kvázi hatósági elköltöztetés történt. A másik település példája napjainkban: ha cigány származásúak keresnek eladó ingatlant, informális szabály alakult ki, vagyis kimondatlan megegyezés van a falu lakosai között, cigány vásárlónak nincs eladó ingatlan. A zsáktelepülések (melyeket többségében cigányok lakják) infrastrukturális fejlesztése nem zajlik, úgy tűnik, nem is tervezik. Az utak többnyire járhatatlanok, ezekre a településekre (a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket célzó) fejlesztési források nem juttatják el. Elsőbbséget élvez¹⁵ a gazdaságfejlesztési program keretében rövidebb gazdasági út építése, mely két kistérség átjárhatóságát teszi lehetővé, s ezáltal a vállalkozók számára a szállítási lehetőségek teremődnek meg. A gazdasági út mögé szorult fejlesztési cél a településekhez vezető bekötőutak felújítása, rendbetétele. A települések zsáktelepülések helyett „zárt településekké” válnak.

A településeken megjelenő erőszak, a családok közötti ellenséges viszony az iskola falai között is megjelent. Az iskolában a biztonság érdekében kamerákat szereltek fel. Kérdésként merül fel, hogy e megoldás mennyire segítik a valódi problémák kezelését.

ÖSSZEGZÉS

A települési szegregációnak számos oka és következménye lehet, e tanulmány keretei között azokat a történeti és társadalmi előzményeket vázoltam fel röviden, melyek véleményem szerint befolyásolták a szegregáció létrejöttének területi dimenzióját. Továbbá a sellyei kistérségben végzett kutatásom eredményei felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy a területi szegregáció és a helyi társadalomban felmerülő problémák erős összefüggést mutatnak a konfliktusok kialakulása és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése tekintetében. A társadalmi egyenlőtlenségek és a helyi társadalom összefüggését bizonyítja, hogy a legrosszabb helyzetben lévő települések népessége összességében fiatalodik, demográfiája alapján növekedés látható, ami a születések számának emelkedésével magyarázható. Nem előregedő kistételepelekről van szó.

15 Az LHH kistérségi program megvalósulása során 2010-ben sok változás történt a kistérség területén, így a 2009-ben meghatározott rossz minőségű utak egy része is részesült támogatásba, a fejlesztési beruházás még nem fejeződött be.

A 2009-ben a felmérés során szerzett tapasztalataim, megerősítettek abban, hogy a települési szegregáció kialakulásának nagyon összetett a problematikája, nem egyszerűen etnikai (kisebbségi) kérdésről van szó. Mégis a településeken tapasztalt problémák arra ösztönöznek, hogy a témával kapcsolatban további kérdéseket fogalmazzak meg, melyek a településszerkezet, társadalomszerkezet változásaira és összefüggéseire keresik a választ.

IRODALOM

2/1965. *ÉM-PM együttes rendelet*

Baranya Megyei Statisztikai Évkönyve, 1971 (1972). Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága.

Belényi Gyula (1984): Településfejlesztési koncepciók az 1950-es évek elején. *Honismeret* (5).

Enyedi György (1997): Településpolitika a fejlett szocializmusban. *História* (9-10).

Havas Gábor (1999): A kistelepülések és a romák. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Hoóz István (1991): A társadalmi folyamatok és a cigánynépesség. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság – 1971–2003*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kiss Géza (1986): *Ormányság*. Budapest: Gondolat.

Valuch Tibor (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris.

Elek Péter – Gunda Béla – Hilscher Zoltán – Horváth Sándor – Karsai Gyula – Kerényi György – Koczog Ákos – Kovács Imre – Pócsy Ferenc – Torbágyi László (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse Község Élete*. Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Bt.